

Лекція 7 - 8

Тема: «Лібералізм як політична ідеологія»

1. Генеза та країни поширення лібералізму

Поняття «ліберал» увійшло в обіхід у XIV ст., але мало невелику кількість значень. Латинське, «liberal» стосувалося класу вільних людей, які не були ні рабами, ні кріпаками. Воно також означало щедрий, в значенні «ліберальні» роздачі їжі, напоїв; або в значенні неупереджений, з широким світоглядом, сприятливий до нових ідей. Це слово також почало широко асоціюватися з ідеями свободи та вибору. Термін «лібералізм» виступив у політичному значенні набагато пізніше. Вперше було використаним у 1812 р. в Іспанії і було пов'язано з діяльністю кортесів (cortes -ісп.), де найвиразніше проявилось протистояння політичних сил.

До 1840 р., термін «лібералізм» набув широкого вжитку по всій Європі в значенні відмінних, особливих політичних ідей. У Великобританії термін не так швидко прижився, хоч уже в 1830-х роках віги і почали себе називати лібералами, а перший чіткий ліберальний уряд був сформований лише, коли Гледстоун зайняв пост прем'єра в 1868 р. Хоча до XIX ст. лібералізм не існував як системне поняття, але воно ґрунтувалося на ідеях та теоріях, які виникли за попередні триста років. Ліберальні ідеї виникли як результат розпаду феодального ладу та приходу на його місце ринку, в цілому - капіталістичних відносин. У багатьох відношеннях лібералізм відображав прагнення середнього класу, який у той час зароджувався і інтереси якого суперечили встановленій владі абсолютних монархів та аристократів-землевласників. Ліберальні ідеї були радикальними: вони прагнули до фундаментальних перетворень, інколи навіть до змін шляхом революції. Англійська революція XVII ст., Американська та Французька революції кінця XVIII ст. - кожна втілила елементи, які були чітко ліберальними, не дивлячись на те, що в той час термін «ліберал» не часто застосовувався в політичному значенні. Ліберали кидали виклик абсолютній владі монархів, яка начебто спиралася на доктрину «божественного права королів». Замість абсолютизму вони пропагували і вимагали спочатку конституційного, а згодом

представницького уряду. Ліберали критикували політичні та економічні привілеї аристократів-землевласників та несправедливість феодальної системи, за якою соціальний статус людини визначався «випадком народження». Вони також підтримували рух за право свободи віросповідання та ставили під сумнів повноваження надані церкві.

Багато в чому XIX ст. - це століття лібералізму. В той час як індустріалізація поширювалася в країнах заходу, лібералізм стрімко перемагав. Ліберали пропагували індустріальну та ринкову економіку, вільну від втручання влади, в якій би підприємства ставили за мету мати прибуток, а держави заохочувалися б торгувати вільно між собою. Така система індустріального капіталізму вперше склалася у Великобританії в середині XVIII ст. і повністю сформувалася до початку XIX ст. Потім поширилася до Північної Америки та по всій Європі, спочатку до західної Європи, а згодом і до східної. З XX ст. індустріальний капіталізм викликав сильний інтерес в країнах, що розвиваються в Африці, Азії та Латинській Америці, особливо там, де соціальний та політичний розвиток визначався умовами заходу. Проте країни, що розвиваються, часто намагалися протидіяти ліберальному капіталізму, тому що їх політична культура наголошувала на колективі, а не на особистості, і в таких випадках вони давали більш родючий ґрунт для соціалізму та націоналізму, а не західному лібералізму.

Тим не менш, історичний розвиток сильно вплинув на природу та суть ліберальної ідеології. Характер лібералізму змінився, тоді як «виникаючий середній клас» спромігся встановити своє політичне і економічне панування. З кожним ліберальним успіхом радикальна, навіть революційна сторона лібералізму поступово зникала. Поступово лібералізм ставав консервативним, вже не наполягаючи на змінах та реформах, а більше за збереження існуючих, переважно ліберальних, інститутів. Але ліберальні ідеї не могли не розвиватися. З кінця XIX ст. прогрес індустріалізації змусив лібералів ставити під сумнів, певним чином переглянути ідеї раннього лібералізму.

2. Базові цінності й засади лібералізму.

Загалом лібералізм являє собою методологію, яка (поряд із соціалізмом і консерватизмом) закладає фундаментальні принципи і напрями ідейно-політичного змісту суспільного розвитку: свободу і віру у можливість раціонального осягнення і перебудови світу. Як методологія лібералізм більшою мірою, ніж інші, виявився здатним до серйозної і ґрунтовної еволюції, в різні часи поєднуючи в собі мало сумісні ідеї, концепції і доктрини, але при цьому зберігаючи ряд основних для нього положень, серед яких виділяються визнання можливостей: індивідуальної свободи («рівної свободи») переважно в усіх сферах суспільного життя (виняток - економіка); критичного ставлення кожного індивіда до громадського устрою; поваги з боку держави і її рівного відношення до будь-якого індивіда.

Особистість і індивідуалізм. У сучасному світі поняття особистості настільки звичайне, що часто не дооцінюється його політичне значення. В часи феодалізму особистість не розглядалася як така, що має власні інтереси або як така, що має власну індивідуальність. Люди розглядалися як члени соціальних груп, до яких належали сім'ї, села, місцеві громади або соціальні прошарки. Їхнє життя та особистості значною мірою визначалися, до якої з названих груп вони належали, і цей процес мало змінювався з покоління у покоління.

Індивідуалізм - тип світогляду, суттю якого є в кінцевому рахунку абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні до суспільства. Індивідуалізм проявляється як у реальній життєвій позиції - поступках, так і в різних концепціях - етичних, філософських, політичних і т.д. За ліберальною концепцією, індивідуалізм - це віра у верховну важливість особистості над соціальною групою чи колективом. Згідно з методичним індивідуалізмом, особистість посідає центральне місце в будь-якій політичній теорії або соціальному поясненні - всі заяви про суспільство повинні робитися з точки зору особистостей, з яких воно складається з іншої сторони, етичний індивідуалізм, натякає на те, що суспільство має бути сконструйоване таким чином, щоб допомагати особистості, віддаючи пріоритет правам,

потреbam чи інтересам індивіда. Класичні ліберали погоджуються з егоїстичним індивідуалізмом, який наголошує на корисливості та самовпевненості особистості. Сучасні ліберали, на противагу, висунули вдосконалену форму індивідуалізму, яка ставить процвітання людини над пошуками задоволення власних інтересів.

Свобода. Для лібералів свобода особистості є найвищою політичною цінністю і виключно є об'єднуючим принципом усередині ліберальної ідеології. Для ранніх лібералів свобода була природним правом, невід'ємною необхідністю для справжнього існування людини. Це також дало індивідам можливість переслідувати свої цілі шляхом використання права вибору: де жити, на кого працювати, що купувати і т.ін. Пізніші ліберали розглядали свободу як єдину умову, за якою люди можуть розвивати свої навички й таланти та реалізувати свій потенціал.

Тим не менше, ліберали не згодні з тим, що особистість має право на абсолютну свободу. Якщо свобода необмежена, вона може стати «дозволом», правом ображати інших. У праці «Про свободу» Мілль стверджує, що єдина мета, з якою застосування сили над будь-яким членом цивілізованого суспільства проти його волі може бути виправданою, якщо це робиться для того, щоб не завдати шкоди іншим. Позиція Мілля ліберальна в тому, що він визнає лише мінімальне обмеження свободи індивіда, і навіть тоді лише з метою, щоб не зашкодити іншим. Він чітко розрізняє дії «по відношенню до себе», в яких люди повинні мати абсолютну свободу, та дії «по відношенню до інших», які можуть обмежувати свободу інших або завдавати їм шкоди. Мілль не визнавав ніяких обмежень, які створені з метою запобігання завданню шкоди людині самій собі чи то у фізичній, чи моральній формі.

Раціоналізм. У баченні лібералів свобода тісно пов'язана з вірою в розум. Лібералізм є і залишається однією зі складових Просвітництва. Провідною темою Просвітництва було бажання вивільнити людство від релігійних забобонів та неосвіченості і дати волю «добі розуму». До провідних мислителів Просвітництва належать Жан-Жака Руссо, Іммануїл Кант, Адам Сміт, Єремія Бентам та ін. Просвітницький раціоналізм багато в чому надихнув

лібералізм. По-перше, він посилив віру і в індивіда, і в свободу до такої міри, що люди -раціональні, думаючі створіння, що вони здатні визначати та переслідувати свої інтереси. Ліберали зовсім не стверджують безпомилковості індивіда в цьому відношенні, але віра в розум вносить у лібералізм схильність протидіяти батьківському опікунству. Батьківське опікунство не лише не дає індивідам можливості робити власний моральний вибір і за необхідності вчитися на власних помилках, а й створює можливість того, що особи, наділені відповідальністю за інших, використовуватимуть своє положення з метою задоволення власних цілей.

Раціоналізм у ліберальному тлумаченні - це віра в те, що світ раціонально побудований (має раціональну структуру) і це можна розкрити шляхом використання людського розуму (людської розсудливості) та критичного дослідження. Як філософська теорія, раціоналізм - це віра в те, що знання походять не з досвіду, а від розсудливості, чим і відрізняється від емпіризму. Ставиться наголошення на здібності людей зрозуміти та пояснити світ, знайти розв'язок проблем, як на головний принцип. У той час як раціоналізм не диктує, до чого має прагнути людина, але чітко дає вказівки, як це має бути досягнуто. Воно пов'язано з наголошенням на принципи та раціональну поведінку, на противагу звичаям чи традиціям та імпульсам.

Справедливість означає особливий вид морального судження, а конкретно - відносно розподілу винагород та покарань. Коротко, справедливість - це давати людині те, чого вона заслуговує. У вузькому розумінні, соціальна справедливість стосується розподілу матеріальних винагород у суспільстві, таких як заробітна плата, прибутки, комунальні послуги, медичне обслуговування тощо. Ліберальна теорія стосовно справедливості ґрунтується на вірі у рівність. По-перше, люди народжуються рівними в розумінні того, що вони рівні від природи. По-друге, існує віра в їхню формальну рівність, тобто вони повинні бути рівними за статусом у суспільстві, особливо що стосується прав. Ліберали суворо засуджують будь-які привілеї, які одним надаються, а іншим у них відмовляють на підставі таких факторів, як стать, раса, колір шкіри чи віросповідання. Права не

повинні закріплюватися лише за чоловіками, білими, християнами чи багатіями. Найважливіші форми рівності - це рівність перед законом та політична рівність, тобто принцип рівності голосу, що підкреслює відданість лібералів демократії.

Ліберали вірять у рівність можливостей. Кожен індивід повинен «мати рівну можливість чи то процвітати, чи то занепасти». Така гра, як життя, повинна гратися на однакових полях: умови для життя повинні для всіх бути однаковими. Але ліберали не вірять у соціальну рівність. Адже люди народжуються з різними завдатками та деякі готові працювати більше, ніж інші. Отже, для ліберала рівність означає, що індивіди повинні мати рівні можливості для розвитку своїх нерівних завдатків.

Толерантність та різноманітність. Ліберальна соціальна етика характеризується готовністю сприйняти, в деяких випадках і прославляти моральне, культурне та політичне різноманіття. Справді, плюралізм, або різноманіття, веде своє коріння від принципу індивідуалізму та припущення, що всі люди - різні та унікальні створіння. Але ліберальні погляди щодо різноманіття найчастіше асоціюють з толерантністю. Толерантність означає терплячість та готовність дозволяти людям думати, говорити та діяти так, як ми того не схвалюємо. Це було сказано французьким мислителем і філософом Вольтером (1694 - 1778): «Я маю відразу до того, що ви говорите, але до смерті захищатиму ваше право це говорити». Толерантність - це і етичний ідеал, і соціальний принцип. З одного боку, це відображає мету особистої автономії, з іншого - встановлює певні правила стосовно того, як повинні люди ставитися один до одного. Вперше ліберальні погляди на терпимість виникли в XVII ст., коли такі мислителі, як Джон Мілльтон та Джон Локк намагалися захистити право на свободу віросповідання. У «Листі про віротерпимість» Локк стверджував, що функція держави - захищати життя, свободи та власність індивіда, і вона не має права втручатися в душі людей. Це підкреслює, що ліберали чітко розмежовують «публічну» та «приватну» сфери життя. Терпимість має застосовуватися до всіх питань, які відносяться до «приватних» на підставі того, що, як і релігія, вони стосуються моральних переконань та

повинні бути залишені на розсуд індивіда. Таким чином, терпимість - гарантія негативного права.

Віра в терпимість та розмаїття також пов'язана з ліберальною вірою в урівноважене суспільство, а не розколоте суттєвим конфліктом. Хоча в суспільстві всі індивіди переслідують різні інтереси, ліберали вважають, що існує глибша гармонія, чи рівновага, між цими конкуруючими інтересами. Наприклад, інтереси працівників та роботодавців відрізняються: працівники хочуть вищої заробітної плати, коротшого робітничого дня та покращених робітничих умов; роботодавці хочуть підвищити свої прибутки шляхом зменшення затрат на виробництво, в тому числі й на заробітну плату. Тим не менше, ці конкуруючі інтереси також доповнюють одне одного: працівникам потрібна робота, а роботодавцям - робітнича сила. Іншими словами, кожна група є необхідною задля досягнення інтересів іншої групи. Індивіди та групи можуть переслідувати власні інтереси але природний баланс буде завжди заявляти про себе. Принцип рівноваги ставить лібералізм далі від соціалізму, який відстоює конфліктну модель суспільства; так само від консерватизму, який ототожнює духовне, соціальне та культурне розмаїття з безладом та нестабільністю.

Плюралізм у найширшому значенні - це віра або відданість розмаїттю чи строкатості, існуванню багатьох речей. Як термін образний він вказує на існування змагальності партій (політичний плюралізм), розмаїття етичних цінностей (моральний, або духовний, плюралізм), ряд культурних віровчень (культурний плюралізм) тощо. Як нормативний термін, він стверджує, що розмаїття - це явище корисне та бажане, тому що, зазвичай, воно захищає свободу індивіда, породжує спір та порозуміння. Більш вузько плюралізм - це теорія розподілу політичної влади: вона не має бути сконцентрованою в руках однієї еліти чи пануючого класу. В цій формі плюралізм часто розглядається як теорія «політики групи», натякаючи, що доступ до влади цілої групи забезпечує широку демократичну відповідальність.

3. Основні політичні засади ліберальної держави.

Договірні теорії є втіленням багатьох важливих поглядів лібералів стосовно держави, особливості політичної влади загалом. По-перше, вони вважають, що політична влада походить «знизу». Держава складається з індивідів і для індивідів; існує задля задоволення їхніх потреб та інтересів. Уряд повстає з домовленості підвладних. Це означає, що громадяни не повинні підкорятися абсолютно всім законам та ставитися прихильно до будь-якої форми влади. Якщо уряд ґрунтується на договорі, укладеному самими підвладними, то він має право порушувати цей договір. Коли легітимність цього уряду зникає, люди мають право на повстання. Цей принцип, розроблений Джоном Локком у «Двох трактатах правління», і був використаний для виправдання Славної революції 1688 року, за якої в Англії було встановлено конституційну монархію. Таку саму думку висловив і Томас Джефферсон в Американській декларації про незалежність (1776), яка проголошує, що коли влада стає абсолютною деспотією, в людей є право змінити або усунути її.

По-друге, договірна теорія зображає державу як посередника або нейтрального арбітра в суспільстві. Державу створює не привілейована еліта, яка бажає експлуатувати населення, а договір між людьми. Таким чином, держава є утіленням інтересів всього населення та діє як нейтральний арбітр, коли індивіди чи групи конфліктують.

Конституціоналізм. Хоча ліберали впевнені в необхідності уряду, вони також усвідомлюють, яку він несе в собі небезпеку. З їхньої точки зору, всі уряди - можливі тиранії для індивіда. З одного боку, це ґрунтується на тому факті, що уряд володіє суверенною владою, а тому завжди є постійною загрозою свободі індивіда. З іншого, це викриває страх лібералів перед владою. Люди за своєю природою своєкорисливі створіння, і маючи владу (можливість впливати на поведінку інших), природно, що вони будуть її використовувати на свою користь за рахунок інтересів інших.

Конституція у розумінні лібералів - це звід правил, який покликаний розподілити обов'язки та функції між різними інститутами влади. Тому вона

встановлює правила, якими керуються влада держави. Вона визначає, на що поширюється влада та обмежує її діяльність. Підтримка конституціоналізму має два прояви. Влада державних установ та посадовців може бути обмежена введенням зовнішніх, законних стримувань. Найважливіше з них - так звана писана конституція, яка закріплює основні повноваження та обов'язки інститутів влади. Першим таким документом була Конституція США 1787 р., але протягом ХІХ та ХХ ст. писані конституції були також прийняті в усіх ліберальних демократіях, крім Великобританії, Ізраїлю та Нової Зеландії.

Ліберальна демократія. Демократія, як відомо, означає «владу демосу», де демос означає народ, хоча спочатку цей термін використовувався для позначення бідних (бідноти), або «багатьох». Більш сучасну версію демократичного принципу можна побачити в зверненні Авраама Лінкольна в Геттисбурзі в 1863 р., де він наголошував на необхідності «влади народу для народу». Але демократія - спірне поняття: немає чіткого визначення цього поняття, а є лише декілька конкуруючих визначень; тому й не існує єдиної моделі демократичного режиму, хоча історично найбільш успішною моделлю була ліберальна демократія. Тим не менш ліберально-демократичні системи мають гібридний характер: вони втілюють дві особливі риси: демократичну та ліберальну. Ліберальний елемент відображає віру в обмежену владу; демократичний елемент - відданість влади народу.

Більш радикальне схвалення демократії пов'язане з необхідністю політичної участі. Це пов'язують з ученням Ж.-Ж. Руссо та лібералом Дж.-С. Міллем. Мілль ще раз підтверджує амбівалентність лібералів стосовно демократії. У своїй неприборканій формі демократія призводить до тиранії, але за відсутності демократії може перемогти неосвіченість та жорстокість. За Міллем, найбільша цінність демократії полягає в тому, що вона сприяє гармонійному розвитку людських здібностей. Беручи участь у політичному житті, громадяни досягають вищого рівня власного розвитку. Такий підхід характеризує демократію як виховний досвід. Тому він відкинув принцип політичної рівності. Мілль вірив, що виборче право має надаватися всім, у тому числі й жінкам (що було досить радикальним у його час), крім неписьменних.

4. Класичний лібералізм.

Ідеї класичного лібералізму розвивались у часи переходу від феодалізму до капіталізму, а розквіту досягли під час ранньої індустріалізації в XIX ст. Тому іноді цей напрямок називають «лібералізм XIX ст.». Колискою класичного лібералізму була Велика Британія, де розвиток капіталізму та промислові революції були найбільш передовими. Ці ідеї завжди мали глибше коріння в англосаксонських країнах, особливо у Великій Британії та США, ніж в інших частинах світу. Тим не менше, класичний лібералізм - не просто форма лібералізму XIX ст., ідеї якої являють зараз тільки історичний інтерес. Його принципи по суті мали зростаючий вплив, починаючи з другої половини XIX ст. А те, що називають неокласичним лібералізмом або неолібералізмом, у XX ст. набуло широкого розвитку на всіх континентах світу. З кінця минулого століття і по наш час цей процес посилюється глобальними аспектами.

Класичний лібералізм, тим не менше, ґрунтується на різноманітні доктрин та теорій. Найважливіші з них такі:

- Теорія природного права.
- Утилітаризм.
- Економічний лібералізм.
- Соціальний Дарвінізм.
- Неолібералізм (ліберальний інституціоналізм).

Теорія природного права. В історії політичної науки утвердилося визначення поняття терміна «природні права» як права і свободи, які притаманні людині від народження, тобто які надані природою і випливають із її основних законів.

Ідеї природного права беруть свій початок з часів сивої давнини. В античному світі вони використовувалися грецькими софістами, Аристотелем і особливо стоїками. Цицерон стверджував, що будь-який державний закон, який суперечить природному праву, не може розглядатися як закон. В середні віки природне право перебувало переважно в теологічній формі і було складною частиною релігійних вчень як у Ф. Аквінського. Власне теорії природного права почали формуватися у XVII - XVIII ст. Такі теоретики природного права

XVII та XVIII ст., як Джон Локк в Англії та Томас Джефферсон в Америці, привнесли цю теорію в ліберальну ідеологію. Сучасні політичні дискусії переважають посиленнями на «права» та претензіями на володіння «правами».

Право - це дозвіл поводитись так, щоб з тобою поводитись певним чином. Такі права можуть бути як морального, так і юридичного плану. Для Локка і Джефферсона права є «природними», оскільки закладені в людей природою, чи Богом. Природні права зараз більше називають правами людини. Вони, за словами Джефферсона, «невід'ємні», бо люди мають на них право завдяки тому, що є людьми: вони не можуть, у такому розумінні, бути відібрані. Таким чином, існує думка, що природні права встановлюють суттєві умови для ведення справжнього людського існування. Для Локка існувало три таких права: «життя, свобода та власність». Джефферсон не визнавав власність як природне чи Богом дане право, а скоріше як таке, що було розроблено (розвинуто) для зручності людини.

Утилітаризм - це моральна філософія, що була розроблена Джеремі Бентамом та Джеймсом Міллом. Як політична філософія утилітаризм надає перевагу такій формі політичної і соціальної організації, яка приносить максимальну користь. У ширшому розумінні утилітаризм - це теорія, яка прагне оцінювати будь-які політичні проблеми з точки зору їх наслідків. Користь при цьому являється єдиною функціональною цінністю.

Економічний лібералізм. Кінець XVIII та початок XIX ст. засвідчили розвиток класичної економічної теорії у працях політичних економістів, таких як Адам Сміт та Девід Рікардо (1770 - 1823). Смітова праця «Багатство націй» (1776) у багатьох відношеннях була першою з економічних підручників. Його ідеї були почерпнуті з ліберальних та раціоналістичних припущень про природу людини і зробили великий внесок у дискусії щодо бажаної ролі держави в громадянському суспільстві. Сміт писав у час широко розповсюджених державних обмежень економічної діяльності. Меркантилізм, провідна економічна ідея XVI та XVII ст., сприяв втручанням урядів в економічне життя, у спробу стимулювати експорт товарів та обмежити імпорт.

Економічні праці Сміта були написані з метою, щоб заперечити меркантилізм. В них натомість відстоювався принцип, що економіка краще працює, якщо її залишити в спокої.

Соціальний дарвінізм. Термін «соціальний дарвінізм» застосовували для відображення спроб знайти соціальні аналогії для дарвінівського закону природного відбору (або, як його часто називають, «закону виживання найбільш пристосованих») і для пояснення перебігу історії людства в термінах, якими оперував Дарвін. Такі теорії були, як правило, філософією історії, нерідко детерміністського гатунку, і подавали конфлікт, чи конкуренцію, як свій «закон» або керівний механізм. Першим твором, що з'явився після «Походження видів», стала «Природа і політика» (1869) Волтера Беджгота, а протягом наступних трьох-чотирьох десятиліть їх з'явилася величезна кількість: починаючи від гранично індивідуалістичних теорій Laissez-faire (невтручання) в традиціях Спенсера, як-то концепцій, висунутих у працях американського соціолога Вільяма Грема Самнера (1840-1910), і закінчуючи колективістською інтерпретацією у викладі англійця Бенджаміна Кідда (1858-1916) та расовою версією австрійця Людвіга Гумпловича (1838-1910).

Неолібералізм. Він виникає у 70-90-х роках ХХ ст. в ході адаптації класичного лібералізму до нових умов. У моделі неолібералів виділяються такі положення: взаємозв'язок економіки і політики; мінімалізація впливу анархії на міжнародне середовище через високий рівень взаємозалежності держав; зміна контексту взаємодії акторів заради збільшення можливостей співпраці. Цей неолібералізм іноді називають неокласичним лібералізмом. Неолібералізм є певною мірою контрреволюційним, оскільки його мета - зупинити і за можливістю відмінити тенденцію до «великого» урядового та державного втручання, яке було притаманне більшості розвинутих країн ХХ ст. Неолібералізм мав великий вплив у двох державах, у яких принципи економіки вільного ринку були міцно укорінені в ХІХ ст., - Великій Британії та США. Проте в обох країнах у другій половині ХХ ст. завдяки «тетчеризму» у Великій Британії та «рейганізму» у США неолібералізм набув в основному

правового ідеологічного спрямування, в якому було намагання поєднати *Laissez-faire* (невтручання) із неоконсервативною соціальною філософією.

Неолібералізм - це форма ринкового фундаменталізму, уся його теоретична і практична серцевина. Ринок розглядається як такий, що морально та практично кращий за уряд і будь-яку форму політичного контролю. У цьому сенсі, неолібералізм перевершує класичну економічну теорію. Наприклад, незважаючи на те, що Адам Сміт по праву вважається батьком ринкової економіки, він також визнавав обмеженість ринку і безперечно не розділяв недопрацьовану утилітарно-максимістську модель людської натури.

5. Ідеї сучасного лібералізму

Якщо розвиток класичного лібералізму був тісно пов'язаний із виникненням індустріального капіталізму у XIX ст., то сучасні ліберальні ідеї пов'язані з подальшим розвитком індустріалізації в XX ст. Індустріалізація призвела до значного зростання добробуту деяких верств населення, але також супроводжувалась поширенням кризи, бідності, неосвіченості та хвороб. Більше того, соціальну нерівність стало складніше ігнорувати, оскільки було видно, що зростаючий промисловий робітничий клас був невдоволений низькою платнею, безробіттям та погіршенням життєвих та робітничих умов. У цих історичних обставинах ліберали зіткнулися зі складністю підтримувати переконання, що прихід індустріального капіталізму приніс із собою загальний добробут та свободу для всіх. Як наслідок, багато хто переглянув ранні ліберальні сподівання на те, що необмежене переслідування власного інтересу створює соціально справедливе суспільство. Оскільки ідея економічного індивідуалізму все більше піддавалася критиці, ліберали переглянули своє ставлення до держави. Мінімальна держава (тобто та, яка найменше втручається в справи окремого індивіда), за класичною теорією, була цілком неспроможна виправити несправедливість та нерівність громадянського суспільства. Тому сучасні ліберали змушені були підтримувати розвиток держави-інтервента або уповноваженої державою особи чи певного інституту.

Характерні ідеї сучасного лібералізму включають:

- індивідуальність;
- позитивну свободу;
- соціальний лібералізм;
- економічне управління (менеджмент).

Індивідуальна свобода. Ідеї Джона Стюарта Мілля в науковій літературі були описані як «серце лібералізму». Адаже він поклав «місточок між класичним та сучасним лібералізмом». Його ідеї якби повертаються назад до ХІХ ст., так само дивляться вперед у ХХІ ст. Праця «Про свободу» (1859) найчіткіше показала зв'язки ідей Мілля із сучасною ліберальною думкою. Вона містить основні положення ліберальних тверджень на захист індивідуальної свободи. Мілля зауважував, що «над самим собою, над власним тілом і розумом індивід є сувереном». Ця концепція свободи є по суті негативною, оскільки зображає свободу як відсутність обмежень на егоїстичні дії індивіда. Мілля вважав її необхідною, але недостатньою умовою свободи. Він розглядав свободу як позитивну та конструктивну силу. Це давало можливість індивідам брати під контроль власне життя, досягати автономії чи самореалізації. Мілля перебував під сильним впливом європейського романтизму і вважав думку про людей як максимізаторів користі неглибокою та непереконливою. Він палко вірив в індивідуальність, особливість, навіть унікальність кожної особи. Цінність внутрішньої свободи в тому, що вона надає можливість індивідам розвивати таланти, здібності, знання та удосконалювати свою сприйнятливність. Мілля не погоджувався з бентамівським утилітаризмом у тому, що Бентам твердив, що дії можуть оцінюватися тільки за кількістю задоволення чи болю, які вони приносять. Для Мілля існували «вищі» та «нижчі» задоволення. Мілля виступав за сприяння тим задоволенням, які розвивають інтелектуальні, моральні та естетичні якості індивіда. Його не хвилював простий пошук задоволення, а тільки такий, що супроводжується персональним саморозвитком, проголошував, що він краще буде «незадоволеним Сократом, ніж задоволеним дурнем». Таким чином, він заклав основу для розвитку моделі індивідуалізму, яка зробила акцент на людському процвітання на противагу непродуманому задоволенню інтересів.

Однак Мілль не зробив висновку, що держава має вести індивідів до особистісного зростання та «вищих» задоволень, бо, як і Токвіль, боявся поширення пристосування в суспільстві. Наприклад, назважаючи на те, що він пропагував поширення освіти як напевне найкращого шляху досягнення задоволення, він боявся, що державна освіта просто означатиме, що всі будуть поділяти одні й ті самі погляди та переконання.

Позитивна свобода. Чіткий перелом ранньої ліберальної думки прийшов наприкінці XIX ст. із працею британського філософа Т. Г. Гріна (1836-1882), чії твори вплинули на покоління «нових ліберальних» мислителів, таких як Л. Т. Хобхаус (1864 - 1929) та Дж. А. Гобсон (1854 - 1940). Грін вважав, що необмежене прагнення прибутку, яке захищалося класичним лібералізмом, зумовило зростання нових форм бідності та несправедливості. Економічна свобода небагатьох зашкодила життєвим шансам багатьох. Слідом за Дж. С. Міллем він відкинув ранню ліберальну концепцію про людей як по суті максимізаторів користі і запропонував більш оптимістичний погляд на людську природу. Згідно з Гріном, індивіди симпатизують одне одному, вони здатні на альтруїзм. Індивід володіє соціальними обов'язками, а не тільки індивідуальними і, таким чином, пов'язаний іншими узами піклування та співчуття. Така концепція людської природи, безперечно, перебувала під впливом соціалістичних ідей, які наголошували на товариській та кооперативній природі людства. У результаті ідеї Гріна були названі «соціалістичним лібералізмом»

Соціальний лібералізм. XX ст. було свідком зростання державного втручання у більшості західних держав та в багатьох тих, що розвиваються. В основному таке втручання набуло форми соціального забезпечення: спроби уряду забезпечити підтримку громадян через боротьбу з бідністю, хворобами та неосвіченістю. Якщо мінімальна держава була типовою для XIX ст., то протягом XX ст. сучасна держава стала державою так званого загального добробуту. Це трапилось як наслідок багатьох історичних та ідеологічних факторів. Уряди, наприклад, намагалися досягти національної продуктивності, більш здорових робітничих сил та сильніших армій. Вони

також підпали під вплив тиску електорату за соціальну реформу з боку промислових робітників та в деяких випадках селян, яким були надані виборчі права. Політичний аргумент за політику, що відстоює впровадження соціального забезпечення, не був прерогативою жодної з ідеологій. До нього в різний спосіб зверталися соціалісти, ліберали, консерватори, феміністи і навіть іноді фашисти. Всередині лібералізму аргументи за соціальний добробут висунули сучасні ліберали, на відміну від класичних лібералів, які підносять достоїнства самопомоги та особистої відповідальності. Сучасні ліберали захищали політику впровадження соціального забезпечення на підставі рівності можливостей. Якщо окремі індивіди чи групи поставлені в не вигідне становище соціальними обставинами, то держава зобов'язана зменшити чи усунути такі незручності. Тим не менше, сучасні ліберали вважали, що таке розширення обов'язків уряду не зменшило особистих прав, а скоріше розширило їх. Громадяни отримали низку соціальних прав, таких як право на працю, право на освіту та право на гідне помешкання. Класичні ліберали, на противагу, вважають, що єдині права, якими наділені громадяни, це негативні права, ті, що залежать від обмеження державної влади. Це стосується більшості традиційних громадянських свобод, які поважаються лібералами, такі як свобода слова, віросповідання та зборів. Ці права становлять «особисту сферу», яка не має зачіпатись державою. Права на добробут, з іншого боку, є позитивними, бо тільки вони можуть бути задоволені позитивними діями уряду, шляхом запровадження пенсій, утримання і, напевне, державних медичних та освітніх послуг.

Економічне управління (менеджмент). Для забезпечення соціального належного рівня добробуту західні уряди в ХХ ст. звернулися до вирішення проблем «управління» їхніми економіками та економічними процесами. Це викликало заперечення класичного ліберального мислення, особливо переконання в саморегулятивності вільного ринку та доктрини невтручання. Відмова від *Laissez-faire* відбулася через зростаючу складність індустріальних капіталістичних економік та їх очевидної неспроможності гарантувати загальне процвітання власними силами. Велика депресія 1930-х

років призвела до високого рівня безробіття в індустріальному світі та в більшості країн, що розвиваються. Це була найдраматичніша демонстрація провалу вільного ринку. Після Другої світової війни фактично всі західні держави прийняли політику економічного втручання у спробі запобігти поверненню довоєнного рівня безробіття. У великій мірі ці інтервенціоністські політики керувалися працею британського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946) та його послідовників.

Кейнсіанство виступає альтернативою неокласичній економіці, і особливо розробляє критику «економічної анархії» *Laissez-faire* (невтручання) капіталізму.

Кейнс стверджував, що зростання рівня зайнятості визначається рівнем «сукупного попиту» в економіці і що уряд може регулювати рівень попиту, насамперед регулюванням фіскальної політики, для забезпечення повної зайнятості. Кейнсіанство стало асоціюватись із вузькою зацикленістю на політиці податків та витрат, але це не бере до уваги складність кейнсіанських економічних праць. Під впливом економічної глобалізації форма кейнсіанства, як з'ясувалося, відхиляє економічне управління «зверху донизу», але все ж визнає, що ринкам перешкоджає невизначеність, нерівність та різний рівень знань дійсності, «ін'єкція» попиту в економіку. Будуючи школу, уряд створює робітничі місця для будівельників та попит на будівельні матеріали, наслідки чого позначаються на всій економіці, оскільки, наприклад, будівельники мають гроші, щоб купити більше товарів. Це те, що Кейнс називав «ефект множника». З іншого боку, обкладання податком - це «вилучення» з економіки, воно скорочує сукупний попит та знижує економічну активність. У період високого рівня безробіття Кейнс радив, щоб уряд відновив попередній рівень економіки або збільшенням витрат, або урізанням податків. Тож безробіття може бути подолане не невидимою рукою капіталізму, а державним втручанням, у цьому випадку - регулюванням дефіциту бюджету, тобто держава буквально «витрачає забагато» (смітить грошами). Кейнсіанська вимога управління таким чином пообіцяла урядам здатність маніпулювати зайнятістю та рівнями зростання, а отже, захищати загальний добробут.

6. Мультикультуралізм ХХІ століття.

ХХ ст., напевне, було кульмінацією у світовому тріумфі лібералізму як ліберальної моделі представницької держави, поєднаної із орієнтованою на ринок економікою, яка домінувала в політичному та соціальному розвитку на Заході з ХІХ ст. та невпинно поширювався у світі. Після падіння фашизму в 1945 р. принциповою альтернативою західному лібералізму був комунізм радянського гатунку. Проте останній також зазнав поразки в революціях східної Європи 1989-1991 років і підірвав самі ідеї планування та державного втручання. У Африці, Азії та Латинській Америці процес «демократизації», який виключав запровадження конкурентної партійної системи та зростання ентузіазму щодо ринкових реформ, відбив цей процес як явну перевагу лібералізму над його ідеологічними суперниками, особливо соціалізмом. Як зазначали теоретики «кінця історії», це стало наслідком появи глобальної капіталістичної системи, де домінують мультинаціональні корпорації і, як попереджують критики, прообразом майбутнього здавався наперед визначеним. У ХХІ ст. економічні та політичні відмінності будуть стрімко зникати, оскільки всі суспільства, на різних рівнях, сходяться по суті на ліберальній моделі розвитку. Це можна побачити, наприклад, у збільшенні кількості «ринкових держав» та переважанні спірних питань, що стосуються індивідуальних витрат та індивідуального вибору (Боббіт, 2002). Проте ліберальний тріумф має бути послаблений визнанням нових викликів, які змусили лібералів переосмислити та іноді переглянути їхні позиції. Насправді в деяких відношеннях ліберальна ідеологія страждає від кризи довіри, очевидної в умовах зростаючого небажання лібералів подати свої ідеї як фундаментальні чи універсальні принципи.

Виклики в ХХІ ст. лібералізму надходять з різних джерел, але з очевидною перемогою над соціалістичним викликом; їхня спільна тема - визнання важливості відмінностей та різноманіття. Це висвітлює той факт, що все важче укорінити цінності та особистість в абстрактний погляд на індивіда, оскільки він має можливість проявитися в «універсальному». Комунітаризм створив основу для першої з найранішніх таких атак на лібералізм. Елісдейр

Макінтайр (1981) та Майкл Сендел (1982), наприклад, відкинули індивідуалізм як поверхневий, оскільки він стверджував, що «я» не обтяжене, складає свою особистість повністю зсередини, швидше ніж із свого соціального, історичного та культурного контексту. Ліберальне суспільство, яке проповідує, що кожен індивід має прагнути до гарного життя, такого як він чи вона його визначає, і таким чином загрожує виродитись у необмежений егоїзм та стати неспроможним забезпечити співробітництво та колективні зусилля.

Мультикультуралізм використовується і як описовий, і як нормативний термін. Як описовий, він стосується культурного розмаїття, що постає з існування

всередині суспільства двох або більше груп, чії переконання та звичаї створюють особливий сенс колективної індивідуальності. Мультикультуралізм незмінно виступає за суспільне розмаїття, яке постає з расових, етнічних чи мовних відмінностей. Як нормативний термін, мультикультуралізм означає позитивне схвалення суспільного розмаїття, що ґрунтується на праві різних культурних груп на визнання та повагу. У цьому розумінні він визнає важливість переконань, цінностей та способів життя у певному сенсі гідності для індивідів і подібних груп.

Виклики лібералізму також походять із протилежної заходу сторони. Кінець біполярного світового порядку, в якому домінував конфлікт капіталістичним Заходом та комуністичним Сходом, спричинив виникнення нових неліберальних політичних сил. У Східній Європі та частині країн світу, що розвиваються, відроджується націоналізм, чий популярний заклик, побудований на силі, впевненості та безпеці, часто виявлявся переконливішим, ніж сумнівний лібералізм. Більше того, цей націоналізм частіше асоціюється з етнічною чистотою та авторитаризмом, ніж з ліберальними ідеалами, такими як самовизначеність та громадянська гордість. Різноманітні форми фундаменталізму, що мають суперечності з ліберальною культурою, також з'явилися на Середньому (Близькому) Сході та у частинах Африки та Азії. Насправді, політичний іслам може превалювати над лібералізмом у більшості країн, що розвиваються, як раз завдяки

можливості запропонувати незахідну, навіть антизахідну позицію. До того ж там, де успішні ринкові економіки були запроваджені, вони не завжди були засновані на ліберальних цінностях та установах. Наприклад, політичні режими Східної Азії можуть більше завдячувати конфуціанству, здатності підтримувати соціальну стабільність, ніж впливу ліберальних ідей, таких як конкуренція.

Основна література:

1. Воловик В. І. Політична філософія : навч. посіб. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 182 с.

2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. 2-е вид. Київ : Знання України, 2005. 580 с.

3. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

Додаткова:

1. Бабаєв В. М. Соціальне пізнання і логіка управління : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. 182 с.

2. Воловик В. І. Ідеологія державотворення як фактор поступального розвитку України. Політико-правове забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : зб. доповідей щорічних Всеукраїнських громадських слухань, 24-25 вересня 2009 р., Одеса / ред. кол. : Т. В. Мотренко (голов. ред.) та ін. ; Головне управління державної служби України ; Одеська обласна державна адміністрація та ін. Одеса : Юридична література, 2009. С. 75-79.